

37(09С)

В 65

1453/—

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ВОЙНАЛОВИЧ Олександра Олександрівна

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАГАЛЬНОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ
ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ /1917-1938 рр./

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київський педагогічний
Інститут ім. О. М. Горького
БІБЛІОТЕКА

Київ - 1993

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100310863

Робота виконана в Науково-дослідному інституті педагогіки
України.

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, провідний науко-
вий співробітник Н.П.Калениченко

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор Є.М.Скляренко
- кандидат педагогічних наук,
доцент Л.П.Вовк

Провідна організація - Чернігівський педагогічний інститут
ім. Т.Г.Шевченка

Захист відбудеться "16" вересня 1993 р. о ____ год.
на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.01.02 по присудженню вче-
ного ступеня кандидата педагогічних наук в Київському державному
педагогічному інституті ім. М.П.Драгоманова /252030, м.Київ-30,
вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці інституту.

Автореферат розісланий "14" серпня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Л.Г.Подоляк

Л.Г.Подоляк

Актуальність дослідження. В умовах розбудови незалежної Української держави, ствердження її високого міжнародного авторитету виняткового значення набувають проблеми реалізації прав і свобод громадян різних національностей, що проживають на терені України, забезпечення їх мирного співжиття і плідного співробітництва, гарантування вільного розвитку національних мов і культур.

Вагомими державними актами, які отримали визнання світового співтовариства, стали прийняті українським парламентом документи - "Декларація про національностей України" та закон "Про національні меншини в Україні". Керуючись "Загальною декларацією прав людини", іншими міжнародними пактами, Українська держава піднесла в ранг закону принцип рівності прав і свобод громадян незалежно від їх національного походження.

Одним з основних прав, проголошених згаданими документами, є право всіх без винятку громадян України на освіту, включаючи реальну можливість її здобуття рідною мовою. Як відзначається в статті 3 "Декларації прав національностей України", "... Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування різними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту ..."¹. Прийняті законодавчі акти створили сприятливі умови для вироблення нових, всебічно обґрунтованих підходів у справі організації шкільної освіти для національних меншин.

Важливий комплекс заходів, спрямованих на вирішення вищезгаданих проблем містить в собі "Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Україні на період до

¹ Голос України. - 1991. - 2 листопада

2000 року", а також регіональні програми, затверджені вищими органами державної влади та державного управління країни¹.

В контексті формування перспективної програми розвитку національної школи, визначення шляхів дальшого розвитку шкільної освіти для національних меншин особливого значення набуває глибокий і всебічний аналіз досвіду минулого.

В пошуках удосконалення сучасної школи, організаційних і змістовних методів, які б сприяли розвитку через одержання знань кожної особистості, незалежно від її національної приналежності, українська педагогічна наука і освітня практика використовують синтез сучасних досягнень та історико-педагогічного минулого. Саме історичний підхід дає можливість бачити, що сучасне становлення школи розгортається, маючи певні базові умови, сприяє прогнозуванню розвитку проблеми організації шкільної освіти для національних меншин.

Біля витоків розробки наукових засад національної школи в Україні стояли такі відомі педагоги та культурно-освітні діячі як М.Васяленко, В.Маботинський, І.Огієнко, С.Русова, І.Стешенко, М.Тулов, організатори народної освіти в роки радянської влади Г.Гринько, М.Сярипник, Я.Ряпшо, О.Шумський. В працях цих та інших авторів в позиції високого гуманізму обґрунтовується право всіх народів на освіту рідною мовою як одного з найголовніших чинників їх духовного відродження, збереження національного генетичного фонду, визначаються основоположні принципи шкільного будівництва для національних меншин.

---

¹ Україна ХХІ століття. Державна національна програма "Освіта". Інформаційно-методичні матеріали Міністерства освіти України. - С.4. - К., 1992. - С.12.

Важливими документами епохи, які передають хід дискусій в українських педагогічних колах щодо напрямків шкільної освіти для національних меншин, змісту, форм і методів навчально-виховного процесу є матеріали вчительських з'їздів, нарад, конференцій за участю провідних вчених, місцевих культурно-освітніх працівників¹.

Важливі відомості з досліджуваної проблеми, різноманітний фактичний матеріал містять в собі опубліковані звіти Народного Комісаріату освіти України та його органів на місцях, а також підготовлені на їх основі фундаментальні оглядові праці². В процесі їх опрацювання можна простежити як на загальнодержавному, так і регіональних рівнях різноманітні аспекти діяльності в галузі організації освіти для національних меншин вищих органів державної влади та державного управління, органів місцевого самоврядування, окремих педагогічних колективів.

Узагальнюючі статистичні дані подає в своїй роботі А.В.Глинський³, який в кінці 20-х - на початку 30-х років обіймав посаду

¹ Див., наприклад: Резолюція II Всеукраїнського учительського з'їзду в Києві 10-12 серпня 1917 р. // Вільна укр. шк. - 1917. - № I; Нарада в справі організації народної освіти на Україні 15-20 грудня 1917 р. // Там же. - 1918. - № 5-6; Второе Всеукраинское совещание по просвещению 17-25 августа 1926 г. - X., 1926; Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 8-11 января 1927 г. Стенографический отчет, резолюции, постановления и материалы. - X., 1927.

² Народна освіта на Україні. - X., 1924; Народна освіта на Київщині. - К., 1924; Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924-1925 рік. - X., 1926; Освіта на Україні. - К., 1936; Освіта на Україні в цифрах: Стат. довідник за 1933/34-1935/36 роки. - К., 1936 та інші.

³ Глинський А.В. Национальные меньшинства на Украине: - X.-К., 1931.

заступника голови Комісії у справах національних меншин при ВУЦРКУ. Висока ступінь їх достовірності обумовлена тим, що автор виступає в даному випадку не лише як дослідник згаданого процесу, а й безпосередній організатор культурно-освітньої роботи серед національних меншин.

Цілком закономірно, що питання становлення і розвитку шкільної освіти для національних меншин стали предметом уваги істориків педагогіки вже в 20-30-і роки. Це засвідчила, зокрема, публікація праць С.Постернака, М.Авдієнка, А.Машкіна, В.Маркова, Я.Кацанова та інших^I. Присвячені загальним проблемам народної освіти, вони разом з тим розкривають певні аспекти діяльності загальноосвітніх шкіл для національних меншин, специфіку організації навчально-виховного процесу в школах окремих національних груп.

Розглядаючи праці 20-30-х років як певний етап в дослідженні проблеми, не можна не звернути увагу на низку притаманних їм недоліків. Перш за все - це одномірне, дещо схоластичне сприйняття розвитку освіти в Україні як процесу, виключно обумовленого успішною реалізацією постанов партії і уряду. Надмірна заїдеологізованість, відсутність критичного аналізу значної мірою знижують наукове значення доробку історико-педагогічної науки цього періоду. Водночас, цінність останнього полягає в тому, що він акумулював в собі чисельний статистичний і фактичний матеріал, аналіз

---

^I Постернак С. Из истории освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. - К., 1920; Авдієнко М.О. Народна освіта на Україні. - К., 1927; Машкін А. Освітня політика за доби диктатури пролетаріату. - Одеса, 1927; Марков В.Н. Советская система народного образования УСРР: материалы к истории развития системы народного образования УССР. - Саратов, 1928; Зразкова школа та організація роботи в ній. - К., 1932; Кацанов Я. Масова освіта на Україні. - К., 1932 та інші.

якого відкриває широкі можливості для усвідомлення сучасних процесів у сфері народної освіти.

Серед робіт, присвячених історії шкільного будівництва в Україні, соціального виховання, можна назвати праці А.Бондаря, М.Грищенка, С.Гутянського, статті М.Лещенка, в яких робиться спроба охарактеризувати законодавчі та нормативні акти щодо освіти серед національних меншин, а також дається порівняльний аналіз кількісних показників в мережі національних шкіл в 20-30-х роках¹.

Розширення кола джерел, введення в останні роки в науковий обіг нових, раніше закритих для широкого кола дослідників документальних матеріалів, сприяли підготовці ряду оригінальних праць, в яких висвітлюються не лише позитивні сторони організації шкільної освіти серед національних меншин, а й цілий ряд пов'язаних з цим негативних чинників. Зокрема, на широкій документальній базі підготовлені статті О.Гонтаря, І.Іваненка і Б.Чирка, В.Майбороди і С.Майбороди, С.Соф'янка, В.Палкіна, Г.Філіпчука та інших².

Ряд важливих питань підготовки педагогічних кадрів взагалі, в тому числі для національних учбових закладів піднімаються в

---

¹ Бондар А.Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР /1917-1967/. - К., 1968; Грищенко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР /1917-1965/. - К., 1966; Гутянський С.К. Здійснення ленінських принципів народної освіти на Україні. - К., 1960; Лещенко Н.М. З історії становлення радянської системи народної освіти на Україні /квітень 1917-1920 рр./ // Укр.іст.журн. - 1968. - № 1; його ж: З історії освіти на Україні в роки відбудови народного господарства /1921-1925/ // Укр.іст.журн. - 1969. - № 4.

² Гонтар О.В. Деякі питання міжнаціональних відносин на Україні в 20-ті роки // Укр.іст.журн. - 1990. - № 7; Іваненко І.П., Чирко Б.В. Національно-культурне будівництво на Україні в 20-30-ті

статтях Н.Дичек, В.Майборода, В.Масненко, І.Шарова та інших¹.

Зростаюча з року в рік кількість праць, присвячених різним аспектам організації шкільної освіти для національних меншин, доривить, що дана проблематика входить в число пріоритетних в історико-педагогічній науці. Разом з тим, аналіз стану наукової розробки обраних для дисертаційного дослідження кола питань свідчить, що незважаючи на наявність ряду монографічних праць та статей загального характеру з питань народної освіти в Україні в 20-30-х роках, тема організації шкільної освіти для національних меншин /1917-1938 рр./ ще не стала предметом спеціального наукового дослідження.

Хронологічні рамки дисертації включають період розвитку освіти в Україні з 1917 р. по 1938 р. Нижня межа досліджуваного періоду обумовлена першими політичними і організаційними спробами в нових соціальних умовах розв'язати проблему становлення школи для національних меншин. Лише з падінням монархії, піднесенням

роки: Історія, досвід, проблеми // Рад.школа. - 1990. - № 2; Чирко Б.В. Національні меншості на Україні в 20-30-х роках // Укр.іст.журн. - 1990. - № 1; Майборода В.К., Майборода С.В. Національні школи України: Історія, досвід, проблеми. Стаття перша // Рідна школа. - 1992. - № 5-6; їх же: Національні школи України: Історія, розвиток, уроки. Стаття друга // Рідна школа. - 1992. - № 11-12; Соф'янець С.М., Палкін В.А. Міжнародні відносини і школа // Рад.школа. - 1991. - № 5; Філіпчук В.А. Розвиток національної школи: здобутки і проблеми // Рад.школа. - 1990. - № 5 та інші.

¹ Дичек Н.П. З історії педагогічної освіти на Україні у 20-ті роки // Укр.іст.журн. - 1989. - № 9; Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР /1917-1951/ // Укр.іст.журн. - 1990. - № 11; Масненко В.В., Шаров І.Ф. Вчительство та становлення радянської школи на Україні в першій половині 20-х років // Укр.іст.журн. - 1990. - № 12 та інші.

національно-визвольного руху в Україні відкрилися певні можливості в справі організації шкільної освіти для національних меншин.

На жаль, вже в середині 30-х років система шкільної освіти для національних меншин поступово починає згортатися. Відхід від політики коренізації, ствердження імперських шовіністичних тенденцій звели нанівець досягнуте, призвели до практичної ліквідації системи шкільної освіти для національних меншин. Остаточний удар по шкільному будівництву був нанесений постановою ЦК КП/б/У "Про реорганізацію шкіл на Україні" від 10 квітня 1938 р. Саме цим умовно і завершується досліджуваний нами період в організації шкільної освіти для національних меншин.

Об'єктом дослідження є шкільна освіта для національних меншин в Україні в 1917-1938 рр.

Предметом дослідження виступає організаційно-педагогічна діяльність органів освіти, державних і освітніх управлінських структур, педагогічної громадськості по становленню і розвитку загальноосвітньої школи для національних меншин.

Мета дослідження - дослідити загальні тенденції процесу становлення і розвитку загальноосвітньої школи для національних меншин в Україні визначеного періоду, з'ясувати фактори, що визначали зміст навчально-виховного процесу в ній; розкрити можливості використання набутого досвіду в справі розбудови національної школи в Україні на сучасному етапі.

Завдання дослідження:

- визначити та обґрунтувати основні етапи становлення і розвитку загальноосвітньої школи для національних меншин досліджуваного періоду, дати їм науковий аналіз;

- виявити і охарактеризувати загальні тенденції і основні

напрямки процесу формування та функціонування системи шкільної освіти для національних меншин;

- проаналізувати сутність і зміст навчально-виховного процесу в школах для національних меншин та фактори, що їх визначали;

- виявити перспективні шляхи застосування історико-педагогічного досвіду /1917-1938 рр./ в сучасній практиці розвитку національної школи в Україні.

Теоретичну базу дослідження складають загальні принципи історико-педагогічної науки, об'єктивності, історизму, науковості, всебічної демократизації та гуманізації суспільного життя, пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, визнання виняткової ролі культури і освіти на сучасному етапі розбудови незалежної Української держави. Основоположними при цьому є ідеї про розвиток особистості, вивчення явищ і процесів у розвитку та перспективі на основі єдності загального і особливого, врахування внутрішньої логіки процесу, його систематичності, неперервності, зв'язку змісту освіти з життям.

Основні методи дослідження.

Провідними методами в дослідженні проблеми стали історичний, проблемний і структурний в їх нерозривній єдності. Конкретно пошуковими методами стали методи аналізу, синтезу, теоретичного узагальнення історичних фактів, систематизації та класифікації джерел і літератури.

Джерела дослідження. Основними джерелами дослідження стали документи і матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України /Ф. І. ЦК Компартії України/, Центральному державному архіві вищих органів державної влади і державного управління України /Ф.І. Всеукраїнський Центральний

Виконавчий Комітет; Ф.2. Рада Народних Комісарів УСРР; Ф.3. Постійне представництво УСРР при уряді СРСР; Ф.5. Народний Комісаріат внутрішніх справ УСРР; Ф. 166. Народний Комісаріат освіти УСРР; Ф. 413. Центральний Комітет національних меншин при ВУЦВКУ; Ф. 539. Народний Комісаріат робітничо-селянської інспекції УСРР; Ф. III5. Українська Центральна Рада; Ф. 2201. Міністерство освіти Української держави; Ф. 2581. Генеральний секретаріат народної освіти Української Центральної Ради ; Ф. 2582. Міністерство народної освіти Української Народної Республіки, Державному архіві Полтавської області/ Ф.Р. - 134. Відділ народної освіти Полтавського губвиконкому; Ф.Р. - 1186. Кременчуцький губвиконком; Ф.Р. - 1503. Полтавський губвиконком; Ф.Р. - 2266. Відділ народної освіти Лубенського повітвиконкому; Ф.Р. - 2205. Відділ народної освіти Кременчуцького повітвиконкому, а також в архівах Служби безпеки України та Управління служби безпеки України по Полтавській області.

Критичний аналіз і теоретичне узагальнення архівних матеріалів, значна частина яких нещодавно виведена з спецфондів і вперше залучена до наукового обігу, дає можливість глибше й конкретніше уявити особливості функціонування загальноосвітньої школи для національних меншин в загальному процесі становлення і розвитку національної школи в Україні в 20-30-х рр. В процесі роботи над дисертаційним дослідженням автором широко використовувались праці відомих державних і культурно-освітніх діячів, педагогів і публіцистів, суспільно-політична, історична, педагогічна література та періодика.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження

Подане дослідження забезпечує відтворення цілісної картини пошуків і шляхів становлення розвитку освіти в Україні в 20-30-ті роки і дозволяє розкрити специфічні особливості, закономірності, відмінні й загальні тенденції створення мережі шкіл для національних меншин.

В дисертаційній роботі обгрунтовані історико-педагогічна суть і конкретно-історичний зміст становлення та розвитку мережі національних шкіл в Україні, які сприяли розвитку основних компонентів проблеми на різних етапах.

Виявлені та охарактеризовані основні тенденції функціонування шкільної освіти для національних меншин дозволяють визначити співвідношення змісту, структури і характеру навчальних закладів різного національного спрямування в сучасних умовах побудови системи народної освіти.

Вперше в історико-педагогічній науці охарактеризована структура шкільної освіти для національних меншин, розкриті її науково-методичні та організаційні принципи, визначені шляхи застосування набутого досвіду на сучасному етапі.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали роботи, висновки та конкретні рекомендації автора по розвитку мережі шкіл для національних меншин, створенню системи видавництва по виданню літератури, посібників і підручників для шкіл національних меншин використані в процесі підготовки відповідних розділів перспективної програми "Національні меншини в Україні", розробку якої розпочав Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України спільно з Академією наук України, рядом міністерств і відомств, громадських організацій, а також

в ході реалізації концепції національної школи в Україні на сучасному етапі.

Матеріали дослідження впроваджені в навчальний процес ряду педагогічних вузів України, зокрема, Полтавського педінституту, що дозволило збагатити і урізноманітнити зміст лекційних курсів з історії педагогіки, скласти основу відповідних спецкурсів і спецсемініарів, розширити тематику курсових і дипломних робіт для студентів як стаціонарного так і заочного відділень.

Результати дисертаційної роботи, наукові підходи, висновки і оцінки автора використовуються в Полтавському обласному інституті вдосконалення вчителів для поліпшення теоретичної і професійної підготовки вчителів, керівних працівників в системі народної освіти, науково-педагогічних і викладацьких кадрів. Відповідні рекомендації підготовлені і для інших інститутів вдосконалення вчителів.

Вірогідність і наукова обґрунтованість результатів дослідження забезпечувалась підходом автора до аналізу політичних, соціально-економічних та історико-педагогічних явищ на основі принципів історизму, об'єктивності та наукового аналізу значного об'єму архівних матеріалів, законодавчих та нормативних документів, різноманітної історико-педагогічної літератури.

На захист виносяться такі основні положення:

- формування шкільної освіти для національних меншин здійснювалось в Україні у 1917-1938 рр. в контексті реалізації загальноосвітньої політики, політики коренізації /українізації/, залежало як від позитивних, так і негативних чинників цих сторін соціально-політичного життя. Зокрема, на розвиток мережі шкіл для національних меншин позитивно вплинула обумовленість проведення українізації

з реалізацією завдань розвитку історичних та культурних традицій окремих національних меншин. Водночас подібна взаємозалежність в процесі згортання українізації найнегативнішим чином відбилася на організації шкільної освіти для національних меншин, звела нанівець досягнуті в попередні роки практичні результати;

- становлення та функціонування шкіл для національних меншин значнов міров сприяло формуванню всебічного розвитку кожної особистості, громадянського потенціалу, національної самосвідомості народів України, вихованню культури міжнаціональних відносин;

- зміст, форми та методи навчально-виховного процесу в національних школах співпадали в загальнонауковому плані зі змістом всієї освіти і мали особливості, що впливали з історичних та культурних традицій національних меншин в Україні, їх освітнього рівня, наявності кваліфікованих педагогічних кадрів.

Апробація та впровадження результатів дослідження.

Матеріали дослідження обговорювались на ряді республіканських та регіональних наукових конференцій, Координаційній раді з проблем "Історичне краєзнавство" АНУ, в лабораторії теорії та історії педагогіки УНДШУ АПН України. На основі результатів роботи автором дослідження розроблено спецкурс "Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні".

Висновки і положення дисертаційної роботи апробовані в монографічному дослідженні "Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20-30 рр.", підготовленому автором у відповідності з міжвідомчою науковою програмою "Національні меншини в Україні: Історія та сучасність", розробленою за участю Академії наук, Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України та Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох глав, заключення, списку використаних джерел та літератури, а також додатків, в яких вміщені таблиці статистичних даних, що характеризують процес становлення і розвитку загальноосвітніх шкіл для національних меншин в Україні /1917-1938 рр./.

У вступі обгрунтовані наукова актуальність досліджуваної проблеми, хронологічні рамки, визначена ступінь наукової розробки аналізованих питань, об'єкт, предмет, мета, основні завдання, теоретична основа, методи та джерела дослідження, сформульовані його наукова новизна, теоретичне та практичне значення, викладені положення, що виносяться на захист, наведені відомості про апробацію та впровадження результатів.

В першій главі "Запровадження шкільної освіти для національних меншин та основні етапи її розвитку" визначаються та аналізуються основні етапи формування системи національних шкіл в Україні. Певні передумови для їх розвитку відкрилися з перемогою Лютневої революції 1917 р. і поваленням самодержавства. Взявши курс на українське національне відродження, Центральна Рада широко декларувала необхідність реалізації прав національних меншин. У зверненні "Народам України", складеному в кінці квітня 1917 р. і підписаному головою Центральної Ради М.С.Грушевським, говорилося: "Повнота національного життя, котрого ми добивалися для українського народу, не повинна затопляти, обмежувати для інших народностей їх змагання до свobodного розвитку своєї культурної і національної стихії. Нітрохи! Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб з хвилиною, коли ті права будуть здобуті, поставити іншу мету - приборкування слабких

народностей і панування над національними меншинами великої української землі"¹.

В міру своїх можливостей Центральна Рада, її виконавчі органи здійснили ряд практичних кроків по налагодженню загальної освіти для національних меншин. Зокрема, вже в першій половині 1917 р. було поставлено завдання "з'ясувати остаточно, як вирішувати справу з школами меншостей, про відрегулювання їх кількості, засоби утримання і правне становище"².

Відповідну увагу приділяли питання організації освіти для національних меншин в своїй діяльності уряди гетьмана П.П.Скоропадського, Директорії. Незважаючи на відсутність якоїсь чіткої системи заходів в даному напрямку, ними була проведена робота по організації національних шкіл, вищих учбових закладів тощо.

Новий етап в національному шкільному будівництві в Україні пов'язаний з реалізацією рішень політичного керівництва країною в першій половині 20-х років. Розроблена ним програма в національному питанні визначала цілий комплекс заходів, спрямованих на проведення політики коренізації в національних республіках і національних районах. Резолюція XII з'їзду РКП/б/ "В національному питанні" вимагала "законодавчого забезпечення національних прав і особливо прав національних меншостей", передбачала підготовку національних кадрів, конкретні кроки розвитку національної освіти і культури.

На сьогоднішній день серед науковців немає єдиної думки щодо цих заходів. Ряд вчених вважають політику коренізації своєрідним

¹ Нова Рада. - 1917. - 2 квітня.

² ЦДАВО України. - Ф. 2582, оп.1, спр.56. - Арк.4.

маневром вищого політичного керівництва країни, який переслідував мету ввести в оману національні республіки, приглушити національно-визвольні рухи, завойувати прихильність національної інтелігенції. В наукових дискусіях висловлюються також судження про те, що національна політика, проголошена РКП/б/ в першій половині 20-х років обумовлювалась причинами міжнародного характеру, розглядалася як засіб домогтися для СРСР визнання серед широкї світової громадськості.

Цілком очевидно, що ці та інші положення ще потребують свого докладного вивчення, відповідної наукової аргументації, документального підтвердження. Та навіть невизначеність їх обґрунтування не може звести нанівець те позитивне значення, яке мала політика коренізації для національного і культурного відродження народів, їх духовного піднесення, ствердження національної гідності.

Період 20-х - початок 30-х років цілком справедливо вважається в Україні періодом "українського відродження", коли на тлі політики коренізації-українізації могутній імпульс для свого розвитку отримала українська наука, освіта і культура. В цей період справа національної школи була піднесена на рівень виняткової державної ваги.

Характерно, що політика українізації не лише не обмежила прав національних меншин, а й значною мірою відкрила шлях для їх вільного розвитку, ще раз підтвердивши істину, що духовне оновлення будь-якого народу можливе лише при умові духовного піднесення всіх народів, що проживають в єдиному політичному, соціально-економічному просторі. В умовах українізації стверджувалась не лише українська школа, а й проходили шлях організаційного, змістовного науково-методичного та матеріально-технічного зміцнення школи для численних національних меншин, які проживали в Україні.

Внаслідок проведеної роботи, на початок 30-х років в Україні діяла струнка система шкіл для національних меншин, яка нараховувала 2025 учбових закладів. Серед них: німецьких шкіл - 626, єврейських - 786, польських - 381, молдавських - 16, татарських - 8, ассирійських - 2¹.

Окрім згаданих середніх спеціальних педагогічних закладів в Україні здійснювали підготовку вчителів для національних шкіл Київський польський інститут народної освіти, Одеський німецький інститут народної освіти, відповідні національні відділення при ряді вищих педагогічних закладів України.

Загалом заходи Народного комісаріату освіти дали свої позитивні результати. На початок 30-х років в школах для національних меншин республіки працювало: в єврейських національних школах - понад 2000 вчителів, німецьких - понад 1000, польських - близько 600, болгарських - понад 100, татарських - близько 70, чеських - понад 20, вірменських - близько 10. В цілому в школах для національних меншин в цей період нараховувалось понад 4000 вчителів².

В науковій літературі поки що не існує єдиної думки щодо початку згортання мережі шкіл для національних меншин, тривалості цього процесу. Ряд дослідників /наприклад, Д.І.Шаповал³/ вважають часом найбільш активного наступу на національні школи кінець 30-х років. Виявлені нами документи, в тому числі раніше закриті для широкого кола дослідників, дозволяють дещо опустити хронологічні рамки цього процесу. На нашу думку, процес наступу на національні

¹ Більшовик України. - 1931. - № 12. - С.26.

² ІДАГО України. - Ф.І., оп.6, спр.130. - Арк.ІІЗ, ІІ4.

³ Див.: Шаповал Д.І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. - К., 1990. - С.121.

школи в Україні розпочався вже на початку 30-х років, коли практично припиняється зростання кількості національних шкіл /незважаючи на те, що існувала нагальна потреба в їх подальшому розвитку/, спостерігається відтік з них контингенту учнів.

Своїм ж найвищою точкою наступ на національні школи досяг в середині 30-х років /1933-1936 рр./, коли він набрав своїх найбільш потворних форм. Закриття, обмеження можливостей національних шкіл супроводжувались фабрикацією міфічних справ проти організаторів освіти для національних меншин, окремих педагогічних колективів національних шкіл.

В кінці 30-х років /1938 р./ національні школи в Україні були остаточно розгромлені. Постановами вищого політичного керівництва України, уряду республіки, Наркомосу УСРР вони були реорганізовані, що означало на практиці їх повну ліквідацію.

Внаслідок проведених реорганізацій мережа національних шкіл в Україні, система їх науково-методичного забезпечення, система керівництва ними були майже повністю зруйновані. Окремі національні школи, що збереглися в різних регіонах республіки, не користувалися підтримкою з боку держави і, звичайно, не могли суттєво вплинути на стан освіти для національних меншин.

В другій главі "Організація навчально-виховного процесу в школах для національних меншин" розглядається зміст, форми і методи навчально-виховної роботи, заходи по її науково-методичному забезпеченню, підготовці та виданні навчальної літератури.

Аналізуючи зміст навчання в школах для національних меншин в Україні, навчальні плани та програми на різних етапах їх діяльності, можна стверджувати, що навчальний процес в школах для національних меншин здійснювався на основі загальних нормативних документів Народного комісаріату освіти, сприйнявши їх як позитивні,

так і негативні сторони. Разом з тим, він мав і свої певні особливості, пов'язані з визначенням співвідношення інтернаціонального і національного в навчальних планах і програмах шкіл для національних меншин, співвідношення у викладанні державної, російської та національної мови, історії СРСР, України з елементами національної історії та культури, етнографії тощо.

Широким діапазоном характеризувався в 20-х - на початку 30-х років пошук форм і методів навчання в національних школах. Як свідчить досвід, найбільш повно зміст навчання реалізовувався там, де вдавалося поєднувати ті чи інші форми і методи.

Певні кроки були здійснені в досліджуваній період по забезпеченню національних шкіл навчальною літературою. Характеризуючи плани Держвидаву України на 1925-1926 н.р. можна звернути увагу на те, що у вказаний період цим видавництвом передбачалося видання 84 назв літератури загальним обсягом 450 д.а. З них: єврейською мовою - 21 назва /69,7 д.а./, німецькою - 17 назв /159,3 д.а./, польською - 57 назв /115 д.а./, болгарською - 9 назв /8,6 д.а./.

Незважаючи на те, що в силу об'єктивних та суб'єктивних причин видавничий план було виконано лише частково /на 1 квітня 1926р. по кількості назв - 39,2%, по обсягу друкованих аркушів - 40,9%^I, все це дозволило певною мірою зняти гостроту проблеми, яка існувала в справі забезпечення підручниками та іншою навчальною літературою шкіл для національних меншин.

В заклченні в узагальнюючій формі подані основні результати і висновки роботи, висловлені практичні рекомендації по організації шкільної освіти для національних меншин в Україні на сучасному етапі.

---

^I ЦДАВО України. - Ф.413, оп.1, спр.10. - Арк. 12.

Проведений науковий аналіз проблеми дозволяє прийти до таких основних висновків:

- основоположні принципи організації шкільної освіти для національних меншин були закладені в період визвольних змагань українського народу /1917-1919 рр./ і були пов'язані з діяльністю урядів Центральної Ради, гетьмана П.П.Скоропадського, Директорії;

- важлива увага шкільній освіті для національних меншин надавалась в ході реалізації органами радянської влади політики коренізації, внаслідок чого в 20-х - першій половині 30-х років була сформована розгалужена система національних шкіл, дієві ланки організаційного і науково-методичного керівництва ними, вироблені цілком виправдані форми підготовки національних педагогічних кадрів, здійснені реальні кроки по виданню навчальної літератури мовами національних меншин. Схвальної оцінки заслуговують також тогочасні творчі пошуки, пов'язані з перебудовою змісту, форм і методів навчально-виховного процесу в школах для національних меншин;

- позитивні тенденції 20-х років в галузі шкільної освіти для національних меншин не знайшли свого дальшого розвитку. В умовах згортання політики коренізації, виробленні нових підходів до національного питання, система шкільної освіти для національних меншин поступово починає згортатися. Причому, останній негативний процес супроводжувався масовими незаконними репресіями в середовищі педагогічних кадрів національних шкіл, вищих та середніх учбових закладів, трагічною загибеллю ні в чому не винних людей;

- реорганізація 1938 р. остаточно підірвала систему шкільної освіти для національних меншин, нанесла їй непоправної і нічим не виправданої шкоди, відкрила широкі можливості для проведення

імперської політики, сприяла поступовій русифікації як українського народу, так і всіх народів, що проживали на терені України.

Процес становлення і розвитку національних шкіл в Україні пройшов чотири таких основних етапи:

1. Формування нових підходів у розв'язанні питань шкільної освіти для національних меншин в період визвольних змагань українського народу /1917-1919 рр./.

2. Становлення шкіл для національних меншин, їх поступове організаційне та науково-методичне зміцнення /перша половина 20-х років/.

3. Піднесення та ефективна діяльність загальноосвітньої національної школи України /друга половина 20-х - перша половина 30-х років/.

4. Згорання системи національних шкіл в Україні, їх остаточна ліквідація /друга половина 30-х років/.

Незважаючи на всю складність і суперечність, досвід, набутий і апробований в період 1917-1938 рр. на цій важливій ділянці роботи заслуговує на свою увагу. Його наукова оцінка сприятиме збереженню того цінного і неперехідного, що складе першоснову шкільної освіти на сучасному етапі розвитку незалежної Української держави. Водночас, вона дозволить уникнути тих серйозних недоліків і прорахунків, допущених в процесі творення на складному і суперечливому етапі нашої історії.

Основний зміст дисертації отримав відображення в публікаціях автора:

1. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20-30 рр. - Київ-Полтава: "Рідний край", 1932. - 148 с.

2. Фабрикація справи "Польської організації військової" та втрати педагогічних кадрів на Поділлі //Республіканська науково-

практична конференція "Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля". Тези доповідей. - Дунаївці, 1993. - С.87-88.

3. Програма спецкурсу "Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: досвід, проблеми, перспективи" для студентів педагогічного інституту. - Полтава, 1993. - 16 с.

4. Проблеми кадрового забезпечення початкової школи для національних меншин в Україні: 20-30-ті роки // Всеукраїнська науково-практична конференція "Розбудова національної початкової школи". Тези доповідей і повідомлень. - Полтава, 1993. - С.93-94.

Авделю -